

В. І. Штанько

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ПОСТМОДЕРНУ

Дослідження зрушень, що відбуваються в різних сферах суспільної діяльності в останню третину ХХ ст., та їх філософсько-соціологічне осмислення, призвели до становлення концепції постіндустріального суспільства. Основу цієї концепції поклали Д. Белл, О. Тоффлер, З. Бжезинський, Дж. Гелбрейт, А. Турен і ін. Головною відмінною рисою постіндустріального суспільства, на їх думку, є пріоритет інформаційної діяльності, тобто на передній план у ньому виходить не безпосереднє матеріальне виробництво, а виробництво інформації і знань. В нових умовах, підкреслював Белл, «культура, психологія, соціальне життя і економіка формуються під впливом техніки і електроніки, особливо комп'ютерів і комунікацій, а виробничий процес більш не є вирішальним чинником змін, що впливає на мораль, соціальний устрій і цінності суспільства» (1, с. 9). В ті ж роки почала вкорінюватися позиція, згідно до якої знання, як в марксистській теорії праці, здатні забезпечити створення і ріст вартості, а оскільки інформатизація, на думку П. Дракера, є нічим іншим як швидкою заміною праці знаннями (2, с. 236), то термін «інформаційне суспільство» здався багатьом дослідникам адекватним позначенням нового соціального устрою, що почав формуватися.

Сам термін «інформаційне суспільство» був введений у науковий обіг на початку 60-х років фактично одночасно в США і Японії Ф. Махлупом і Т. Умесао. У 70-і та 80-і роки найбільший внесок у розвиток даної концепції внесли М. Порат, Й. Масуда, Т. Стоуньєр і ін. Розглядаючи виникнення і розвиток теорії інформаційного суспільства, не можна не відзначити двох обставин. З одного боку, дана концепція дістала найбільшого визнання в 70-і і 80-і роки, у період, що характеризувався швидким поширенням технологічних досягнень і значних успіхів країн, що не тільки виробляли, але і засвоювали нову інформацію і знання. У певній мірі ідея інформаційного суспільства ставала в такому контексті інструментом обґрунтування можливості прискореного розвитку на основі заміщення зростаючим потоком інформації творчих можливостей особистості. З іншого боку, більшість американських і європейських дослідників, починаючи з другої половини 80-х років, стали акцентувати увагу на ролі і значенні не стільки інформації, скільки знань, що породило цілий спектр

нових визначень сучасного суспільства, серед яких такі, як «knowledge society», «knowledgeable society» і т.п.

Разом з тим, досить часто характеристика суспільства як «постіндустріального» чи «інформаційного», вказує на досить обмежений зріз соціальної дійсності, пов'язаний зі сферою виробництва та впливом на нього науки і нових інформаційних технологій, і, до того ж, носить, деякою мірою, технократичний відтінок. Дослідження становлення нового типу суспільства, на нашу думку, не може обмежитися тільки цим зрізом, воно повинно більш повно описати весь спектр змін, що відбуваються в суспільстві кінця другого тисячоліття з врахуванням світоглядних і культурних його трансформацій. Для цього необхідно визначити адекватні методологічні принципи такого дослідження та світоглядну його основу. На нашу думку, можна провести паралелі між постмодерністським світоглядом і науково-технологічними новаціями останніх десятиліть і тому для аналізу реалій інформаційного суспільства можуть бути використані принципи, уявлення і категоріальний апарат філософії постмодерну.

Пильна увага до парадигми постмодерну обумовлена не тільки усвідомленням кризи, у якій опинилося модерністське світорозуміння і мислення, але й усвідомленням того, що в міру входження суспільства в постіндустріальну епоху необхідно докорінно змінити духовний, інтелектуальний фундамент Модерну, фундамент, на якому ґрунтується індустріальна цивілізація. Тобто поняття «постмодерніті» виникло в зв'язку з прагненням підкреслити відмінність нового соціального порядку від «модерного», вказати на протиріччя між contemporary і modern. Постмодерніті як історичний час, що змінює модерніті, визначається через апеляцію до людської природи, що модифікується, і місця людини, що змінюється, у соціальній структурі. Прихильники концепції постмодерну звертають увагу перш за все на те, що соціальні відносини, які складаються сьогодні, радикально відрізняються від традиційного масового суспільства, і це зближує їх з теоретиками постіндустріалізму. Саме постмодернізм, спрямований проти будь-яких спроб абсолютизації і наділення привілейованим статусом будь-якого знання, несе в собі ту ідеологію, що могла б відгородити культуру від придушення її силою техніки, тотальність охоплення якою створює загрозу перетворення інформаційного суспільства в щось подібне оруеллівській державі.

Постіндустріалізм акцентує увагу на ролі технічного і наукового прогресу в суспільному розвитку; теоретики постмодернізму

висувають на перший план нові якості людини, що визначають фундаментальні властивості майбутнього суспільства. Однак ні технічний прогрес не може здійснитися без радикального розвитку особистості, ні становлення самої нової особистості неможливо поза економічними успіхами, що забезпечують високий рівень матеріального добробуту суспільства в цілому. Точкою, у якій практично перетинаються висновки обох теорій, є положення про значення науки і знань, про їх роль у розвитку сучасного виробництва і формуванні нових якостей його працівника. Тому спроба адекватної оцінки тих трансформацій, що мають місце в сучасному суспільстві, можлива на основі синтезу цих концепцій – постіндустріалізму і постмодернізму.

Вперше ідею щодо використання уявлень, принципів і понятьно-категоріального апарату парадигми постмодерну для розуміння нової соціальної реальності – становлення інформаційного суспільства – висловив Ж.-Ф. Ліотар у своїй роботі «*La Condition post-moderne*» (1979) (3), що стала вже класикою постмодерну. Він висловив припущення, що «по мірі входження суспільства в епоху названу постіндустріальною, а культури – в епоху постмодерну, зміниться статус знання» (3, с. 14). Перехід від традиційних виробництв, що мають справу з виробництвом товарів до індустрії знання, приводить до того, що виробництво і розподіл інформації стають головними видами діяльності сучасних суспільств, заснованих на знаннях. Це, на думку іншого лідера постмодернізму Ж. Бодрійяра, приводить до того, що процеси виробництва і споживання набувають характер «дискурсу» – знакової маніпуляції. Система речей, робота з'являються в якості «знаків реального», що кодують імператив соціальної інтеграції в ситуації «втрати» самої соціальної реальності (4, с. 164; 5, с. 6). Ці констатації Ж. Бодрійяра можна інтерпретувати як опис одного з аспектів процесу віртуалізації суспільства¹. Істотний вплив на всі ці процеси, особливо на природу знання, його організацію і функціонування, процеси знакової маніпуляції роблять сучасні інформаційно-комп'ютерні технології. Саме в цій сфері найбільш чітко виявляють себе контури постмодерністських зрушень. З іншого боку – новітні інформаційні технології виступають як важливий фактор, що підсилює постмодерністські тенденції в сучасній культурі. Таким чином існує

¹ Практичне формування цієї нової концепції – віртуалізації суспільства – зафіксував японський дослідник Кеніши Омае, який охарактеризував цей процес як «головне парадигмальне зрушення останнього десятиріччя» [6, с. 177].

взаємозв'язок і взаємозалежність змін у суспільстві, що дозволяють говорити про входження його в постіндустріальну стадію, і тим трансформаций в культурі і світогляді, що розцінюються в якості постмодерністських.

Зокрема, крізь призму поглядно-категоріальної сітки постмодерністської філософії, вузловими елементами якої є плюралізм, децентрація, нелінійність, фрагментарність, мінливість, контекстуальність, правомірно розглянути ті соціокультурні трансформації, що відбуваються під впливом сучасних інформаційних технологій. З їх допомогою можна здійснити філософське дослідження найбільш істотних для постіндустріального світу процесів таких як: відхід від централізованих і директивних методів управління; відмова від глобальних проєктів, що інтегрують величезні маси людей і підпорядковуються їхнім універсальним ідеям; дефрагментація соціальної структури суспільства, що виявляється в стиранні яскраво виражених граней між класами, расами і націями; виникнення так званої «контркультури», що розпадається на безліч різних, у тій чи іншій мірі маргінальних груп і рухів: входження «культурного виміру» у виробничо-економічну сферу, що виражається в пріоритеті естетичних, символічних і психологічних складових товару й ін. З подібних позицій доцільно проаналізувати явища демасифікації і дестандартизації, відхід від колишніх форм індустріального виробництва, досягнення якісно нового рівня суб'єктивізації соціальних процесів, зростаючу плюралістичність суспільства, відхід від масової соціальної дії.

Найбільш чітко виявляють себе практично всі основні світоглядні установки постмодерну – плюралізм, децентрація, фрагментарність, інтертекстуальність – в принципах організації, створеної за допомогою сучасних технологій глобальної інформаційної мережі. Мережні комп'ютерні технології можуть розглядатися як ще один приклад, що показує характерний для культури постмодерну взаємозв'язок технологічних і світоглядних новацій.

Уже зараз ми спостерігаємо як павутина Інтернету в буквальному сенсі слова втягує у свою мережу величезну кількість користувачів, при цьому багато в чому видозмінюючи стереотипи їхнього світосприймання і спосіб життя².

² В 2000 р. 60% населення США має доступ до мережі Інтернет вдома або з роботи. В січні 2001 р. кількість американських користувачів Інтернет досягла 108 мільйонів (за даними компанії Net Ratings, Inc.). В Росії цей показник складає тільки 5,5%, а в Україні – 3%.

Internet задумувався і формувався як неієрархізована мережа, що не має єдиного центру управління, в мережі Internet докорінно змінюється спосіб побудови простору: в організації такої мережі не тільки втрачає зміст протиставлення центра і периферії, але центр зникає взагалі, відбувається децентрація організації інформації.

Для розуміння особливостей глобальної інформаційної мережі як особливого феномена сучасної культури, організації інформації в ній, правомірне використання термінів «ризом», «ризомна організація», що становлять парадигму постмодернізму³. Ці терміни були запозичені Делезом і Гваттарі з ботаніки, де вони означають певний спосіб росту рослин, відмінний як від розгалуження стебел від єдиного кореня, так і від «пучкоподібного» кореня. Ризома – це принципово інший спосіб росту, безладне поширення множинності, «рух бажань», що не має якого-небудь переважаючого напрямку, а йде в боки, нагору, назад, без регулярності, що не дає можливість передбачати наступні напрямки. Ризомний рух, що багато в чому складає парадигму постмодернізму, адекватно описує функціонування і побудову Всесвітньої мережі Інтернет.

Глобальна мережа створює умови для формування віртуальних спільнот, стирає кордони між державами, елімінує відстані, що роз'єднують людей і, у кінцевому рахунку, вибудовує навколо себе специфічну форму культури – кіберкультуру. Ризоморфна конструкція Інтернету впливає на соціальні відносини, що вибудовуються навколо глобальної мережі. Мануель Кастельс розглядає соціальну структуру, що формується сьогодні в глобальному масштабі, як мережеве суспільство. Він вважає, що найважливішою особливістю його є не домінування інформації і знання, а зміна напрямку їх використання, в результаті чого головну роль в житті людей набувають глобальні, мережеві структури, що витісняють форми особистісної та речевої залежності, що панували в індустріальному суспільстві. «Хоча, пише він, – мережева форма соціальної організації існувала і в інші часи, і в інших місцях, однак парадигма нової інформаційної технології забезпечує матеріальну основу для всебічного проникнення такої форми в структуру суспільства» (10).

Не менш чітко в організації і функціонуванні Всесвітньої мережі виявляються плюралізм і фрагментація, колажність, довільне сполучення стилів і фрагментів культури різних епох, стирання просторових і часових меж, детериторизація, смерть автора. Вона по

³ Про ризоматичний рух в сучасній культурі і мистецтві див. [7; 8].

своїй природі мозаїчно-цитатна, інтертекстуальна, в ній «об'єктивовані» внутрішні образи свідомості різних операторів (спостерігачів) взаємодіють один з одним, формуючи «колективне несвідоме», що може відрізнятись від традиційного розуміння цього терміна в смислі Юнга. Побудований по принципу гіпертексту віртуальний простір, можливість «гри» з ролями та побудовою множинного «Я» в Інтернеті багато в чому нагадує реальність ситуації постмодерну як принципово множинної, що потребує від людини постійних переключень на різні соціальні ситуації.

Інтернет – це могутня інформаційна магістраль, створена на базі новітніх технічних досягнень. Але, крім того, це ще і прояв соціальних інтеграційних процесів, свого роду концентрований вираз сучасних технологій, що характеризуються відкритістю, високим ступенем когерентності і самоорганізації на різних рівнях соціуму.

Глобальна інформаційна мережа (Інтернет) несе із собою новий тип спілкування, заснований на можливостях виходу особистості в інформаційний космос: будь-яка людина, підключена до мережі, може вступити в зацікавлений діалог з авторами текстів, розміщеними в Мережі. Тим самим комп'ютер завдяки самому поняттю інформаційних мереж стає найважливішою складовою частиною формування глобального полілога – широкого обміну змістами, значеннями, у які вступає кожний новий автор і кожний новий текст, що охоплює в перспективі все людство.

Потужність мережевих технологій багаторазово збільшується завдяки новим технологіям мультимедіа і віртуальної реальності. Віртуальна реальність стала ключовим словом у сучасній філософії культури, ставлячи перед нами надзвичайно важливий прошарок проблем, зв'язаних з усе більшим залученням людини в шари ілюзорного спілкування. Її створення було викликано до життя не тільки практичними потребами розвитку сфери освіти, комунікації, але і новими можливостями, що відкриваються в сфері дозвілля і культури.

Комп'ютерні технології і, насамперед, технології віртуальної реальності, викликані до життя імперативом раціоналізації, виявилися найбільш ефективним інструментарієм симуляції. І тепер імператив симуляції веде до перетворення комп'ютерних технологій в інфраструктуру всякої людської дії і до перетворення логіки віртуальної реальності в парадигмальну для цієї дії. Діє імператив віртуалізації, свого роду воля до віртуальності, що трансформує всі сфери життєдіяльності, як вони склалися в процесі модернізації.

Кожний процес модернізації-уречевлення в постіндустріальну епо-

ху приходять до свого логічного завершення, цінності перестають бути автентичною реальністю, тим «референтом», стосовно якого артефакти і соціальні технології суть «знаки». Самопідтримка соціальної системи продовжується як симуляція, що приховує відсутність «плибинної реальності», під якою явно мається на увазі ціннісна картина світу епохи Модерні. Так звані підсистеми суспільства – політика, економіка, наука, культура – суть ціннісні орієнтації епохи Модерну, рубрики розміщення і забезпеченості. Тому, коли цінності реалізовані і тому втрачають актуальність, те, що вважається соціальною структурою, соціальною реальністю *sui generis*, втрачає стабільність і визначеність. В наявності процес розречевлення: сутність людини відчужується не в соціальну, а у віртуальну реальність, де людина має справу не з річчю (тим, що розташоване), а із симуляцією (зображуваням): соціальні інститути, що виникли як наслідок уречевлення, втрачаючи свою владу над індивідом, стають образом, що включається в гру.

З позицій постмодернізму переосмислюються роль і значення споживчої вартості і корисності, часу і простору як культурних форм і в той же час факторів виробництва. Діяльність, що поєднує в собі риси як виробництва, так і споживання і яка створює матеріальні і нематеріальні блага лише в тій мірі, у якій вони забезпечують самовдосконалення особистості, не створює, з погляду постмодернізму, продукти як такі споживчі вартості (*use-values*), іншою стороною яких неминуче виступає мінова вартість (*exchange-value*). З переходом до епохи постмодерніті справжній зміст корисності полягає не стільки в універсальній споживчій вартості продукту, скільки в його високо індивідуалізованій знаковій цінності (*sign-value*). Змінюється і сам характер споживання, який Ж. Бодрійяр називає *consumation* на відміну від традиційного *consummation*.

Досить значний соціокультурний простір в інформаційному суспільстві займає феномен віртуальної реальності, що виходить за рамки чисто інформаційних технологій, проникаючи в сфери міжособистісних відносин, мистецтва, політики і т.д., що, у свою чергу підтверджує, що симуляція і симулякри є невід'ємними характеристиками постмодерного світу.

Культура під впливом інформаційно-комп'ютерної технології стає усе більш і більш *simulational* у цьому сенсі. Засоби інформації часто замінюють речі, перетворюючи ідентичність оригіналів в *referentialities*. По суті, віртуальні реальності втягують людину в нові форми існування, обіцяючи нові світи і переживання, у певній мірі можуть формувати особистість. Саме ця ігучно створена (*simulatio-*

nal) реальність являє приклад того, що Ж. Бодрійяр називає «симулякром» (9, с. 45). Симулякр, на думку Бодрійяра, являє собою «точну копію, оригінал якої ніколи не існував». Сучасний світ складається з моделей і симулякрів, що не мають ніяких референтів, не ґрунтуються ні на якій «реальності», крім їх власної, котра є світом саморефлексивних знаків. «Симулякр» – це ідеократично спроектована і сконструйована реальність, яка виявляється здатною направляти, регламентувати обмежувати нашу духовну й інтелектуальну діяльність, маніпулювати нашим життям у різних її проявах. Симуляція, видаючи відсутність за присутність, одночасно змішує всіляку відмінність між реальним і мнимим (ілюзорним).

У системах віртуальної реальності, як у повноцінних реальностях, людина може втратити орієнтири, що відрізняють реальне і ілюзорне. Чи зможе людська психіка безболісно пристосуватися до перебування в кіберпросторі, чи буде вона неущкодженою, чи не відступить реальний світ під натиском ілюзорного – це все не прості і не порожні питання. Не виключено, що суспільство просто захлисне інформація, розпізнавання істинності якої буде утруднено.

Крім того, зараз різко зросли можливості впливу на свідомість людини і маніпулювання нею. Реклама, візуальне мистецтво, візуальне тло середовища, що ефективно формується за допомогою технологій віртуальної реальності – от тільки окремі приклади подібного впливу. Візуальні системи втягують сучасну людину у світи і реальності, що не тільки допомагають йому жити (корисна інформація, допомога в знятті напруги і стресів, можливість реалізувати свої бажання і т.п.), але і такі, що руйнують його психіку. Саме в рамках візуальних систем людина дістає легкий доступ до деструктивних для психіки подій і сюжетам. Сучасна людина усе більше занурюється в ці реальності, не віддаючи собі звіту, куди це його може завести. Відомий японський спеціаліст в галузі філософії техніки Єсіо Цукіо в зв'язку з цим пише, що коли технологія віртуальної реальності пошириться в суспільстві, не буде ніяких гарантій, що це не породить хаос, що не з'являться люди, що захочуть використати цю технологію в зло. Тому сьогодні важливо відповісти на такі принципово важливі питання як: чи є принципова різниця між віртуальними і звичними для нас символічними реальностями, що відбувається з психікою людини у віртуальних реальностях, що собою являє створення віртуальних реальностей з культурологічної і філософської точки зору? Як можливо поєднати новітні технології, особливо інформаційні з загально гуманістичними цінностями й ідеалами і при цьому уник-

нуги крайностей повної відмови від техніки так само як і повного в ній розчинення? Адекватною методологічною і світоглядною основою пошуку відповідей на ці питання, поставлені входженням у життя людей інформаційно-комп'ютерних технологій, може стати філософія постмодерну.

Особливої уваги для розуміння соціокультурних трансформацій у сучасному суспільстві заслуговують висновки теоретиків постмодернізму про зниження можливостей прогнозування розвитку як окремих особистостей, так і соціуму в цілому, про невизначеність напрямку соціального прогресу, виникнення нових ціннісних орієнтирів і норм поведінки. Тобто слід говорити, що зростає нелінійність, «некласичність» самого процесу трансформації соціуму. Разом з тим, суспільство переживає процес розповсюдження мережевої організаційної структури, що по ефективності краща, ніж ієрархічна організація, тому, що дозволяє швидко адаптуватися до зміни зовнішніх умов, вважає один із відомих теоретиків «мережевого суспільства» Мануель Кастельс. Таким чином, сьогодні «оподство зіштовхується з глибоким соціальним зсувом соціальних тектонічних плит та трансформацією творчої діяльності» (7, с.26.), суспільство переживає глибокі соціальні зміни, зумовлені принциповими змінами в системах виробництва, розповсюдження та використання інформації на основі найновітніх комп'ютерних технологій.

Список літератури:

1. Brzezinski Zb. *Between Two Ages*. – N.Y., 1970.
2. Drucker P.F. *The Educational Revolution* // Etzioni-Halevy E., Etzioni A. (Eds.) *Social Change: Sources, Patterns, and Consequences*. – N.Y., 1973.
3. Лиотар Ж.-Ф. *Состояние постмодерна*. М.-СПб. – 1998.
4. Бодрийяр Ж. *Система вещей*. М., 1995.
5. Baudrillard J. *Simulacra and simulation*. University of Michigan press, 1994.
6. Ohmae K. *The borderless world, power and strategy in the interlinked economy*. – London, 1990.
7. Кастельс М. *Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология: Под ред. В.Л. Иноземцева*. – М., 1999.
8. Ильин И.П. *Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм*. – М., 1996.
9. Бауман З. *Философия и постмодернистская социология // Вопросы философии*. – 1993. – №3.
10. Toffler A. *The third wave*. – N.Y. 1980.